

ЗДОРОВ'Я ЯК СИСТЕМНА КАТЕГОРІЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Рушак Л.В., Серета І.К., Рушак Д.О., Гулько В.М.

Українська військово-медична академія

Резюме. У статті розглянуто аспекти здоров'я як системної категорії соціального розвитку держави. Визначені поняття та сучасні концепції здоров'я, проаналізовано фактори, що формують підвищення запитів суспільства на здоров'я в умовах прогресуючих змін характеру праці, виснаження трудових ресурсів та зростаючих вимог до професійної підготовки.

Ключові слова: здоров'я, суспільство, системна категорія.

Вступ. Визначення поняття «здоров'я» є фундаментальною проблемою сучасної медико-біологічної науки.

Основною метою соціального розвитку держави є збереження та зміцнення здоров'я людини, запобігання розвитку хвороб та інвалідності. Від здоров'я громадян залежить економічний, соціальний і культурний розвиток країни, демографічна ситуація, а також стан національної безпеки.

Недоліки системи охорони здоров'я, незадовільна екологічна ситуація, поглиблена наслідками Чорнобильської катастрофи, критична демографічна ситуація і незадовільний стан здоров'я населення вимагають нагальних рішучих дій [1, 2, 3]. Щоб не бути голосливими приведемо деякі негативні показники, які характеризують стан здоров'я населення в Україні:

різке вираження феномена чоловічої “надсмертності”, коли смертність чоловіків у середній віковій категорії (25-44 роки) майже в 4 рази перевищує смертність жінок аналогічного віку;

зниження очікуваної тривалості життя, в результаті чого розрив із середньоєвропейськими показниками становить понад 6 років, а з показниками країн Європейського Союзу – понад 10 років;

найвищий в Європі рівень природного спаду населення, що веде до депопуляції населення швидкими темпами;

стрімке старіння населення, яскраво регресивний характер відтворення населення, коли частка населення старших вікових груп значно перевищує частку населення віком до 15 років.

Матеріали та методи дослідження. В процесі комплексного медико-соціального дослідження були застосовані принципи діалектичного взаємозв'язку загального і часткового. В дослідженні використано системно-історичний підхід до вивчення здоров'я як соціальної категорії, а також аксіологічний підхід як світоглядна орієнтація на здоров'я як найвищу цінність.

Основна частина. Поняття “здоров'я” належить до числа складних медико-філософських уявлень. Тому, не дивним є існування відносно великої кількості різноманітних за напрямом, структурою та змістом трактувань поняття “здоров'я” [4, 5, 7-14].

Здоров'я людини визначається комплексом біологічних (спадкових і набутих) і соціальних факторів. Останні мають настільки важливе значення в підтримці стану здоров'я або в появі і розвитку хвороби, що у преамбулі статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я записано: "Здоров'я – це стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад". Таке визначення поняття "здоров'я" є найбільш чітким, зрозумілим, повним і вміщує, насамперед, біологічні, соціальні та психологічні аспекти даної проблеми.

Критерій здоров'я визначається комплексом показників. Однак за найзагальнішими визначеннями здоров'я індивідуума можна охарактеризувати як природний стан організму, що характеризується повною зрівноваженістю будь-яких виражених хворобливих змін. Здоров'я людини ґрунтується на основі генетичних факторів, способу життя та екологічних умов, однак певною мірою воно залежить також від свідомого ставлення людини до себе та оточуючого середовища.

Біологічні ознаки здоров'я передбачають фізіологічно нормальний стан і функціонування організму, тобто такий стан, за яким поточність формоутворюючих, фізіологічних і біологічних процесів в організмі підпорядковується доцільним біологічним процесам. Перші елементи здоров'я передаються дитині від батьків. З розвитком людини до визначеного ступеня змінюється й її здоров'я.

На біологічному рівні здоров'я характеризується нормальною функцією організму на всіх рівнях його організації – організму, органів, гістологічних, клітинних та генетичних структур; нормальною поточністю типових фізіологічних і біохімічних процесів, які сприяють вираженню та відтворенню; здатністю організму пристосовуватися до умов існування в навколишньому середовищі, що постійно змінюються (адаптація); здатністю підтримувати постійність внутрішнього середовища організму; забезпеченням нормальної і різнобічної життєдіяльності та зберіганням живої основи в організмі.

На сьогоднішній день виділяють такі складові здоров'я: фізичне, психічне (емоційне, інтелектуальне), соціальне, особистісне, духовне (рис. 1).

Рис. 1. Основні аспекти здоров'я

Під фізичним аспектом здоров'я розуміють те, як функціонує організм, ступінь виснаженості його функціональних систем, узгодженість (гармонізація) в роботі, стан антропометричних даних, адаптаційно-приспосувальні можливості, норми адаптації.

Під інтелектуальним аспектом здоров'я розуміють те, як ми можемо засвоювати інформацію, користуватися одержаною інформацією, поширення необхідних умінь щодо здобуття знань з різноманітних джерел і вміння користуватися ними на благо свого організму.

Емоційний аспект здоров'я означає розуміння своїх почуттів і вміння виражати їх. Знання самого себе й ставлення до самого себе, до людей допомагає виражати свої почуття в зрозумілій для інших формі; необхідно володіти емоціями, а також знати, які з них припустимі, а які ні.

Соціальний аспект здоров'я передбачає усвідомлення себе як особистості з урахуванням статі (чоловічої або жіночої) і взаємодії у сучасному суспільстві. Необхідно розуміти, наскільки важлива культура спілкування в сім'ї, з друзями і на роботі. Тому необхідно кожній людині постійно розвивати й удосконалювати навички спілкування.

Особистісний аспект здоров'я передбачає усвідомлення себе як особистості, розуміння того, як розвивається наше "Я", чого ми намагаємося досягти, що кожний розуміє під успіхом. До поняття "здоров'я особистості" входять процеси розвитку самовідчуття і самореалізації. Кожна людина реалізується по-своєму, і спосіб самореалізації залежить від того, що вона цінує і чого хоче домогтися для себе й суспільства. Одні знаходять самореалізацію в своїй роботі або кар'єрі, інші – в сім'ї, треті реалізуються в роботі на благо інших. Ми самі визначаємо для себе те, що дає почуття найбільшого задоволення.

Духовний аспект здоров'я відбиває суть нашого буття. Це кредо нашого життя, яке забезпечує цілісність нашої особистості, це стрижень, що дає можливість зрозуміти інші п'ять аспектів здоров'я і на основі цих знань реалізувати принципи здорового способу життя.

В сучасних умовах зростає значення здоров'я як пріоритетної соціальної цінності. Проте, як відзначає О.В. Дмитрієва, соціальна складова здоров'я недостатньо описана і конкретизована. Аналіз здоров'я як соціальної категорії пов'язаний з інтерпретацією цього складного багатовимірного феномену в контексті категорії «соціальне», відокремленням власне соціальної складової із сукупності суспільних впливів на здоров'я. Категорія «соціальне» відображає особливу об'єктивну і суб'єктивну реальність, яка створюється людьми безпосередньо через буття в спільнотах. Така реальність поєднує в собі риси, дії, вчинки людей, взаємини між ними, речі, норми, цінності, знаки, символи.

Враховуючи різні аспекти категорії «соціальне», можна запропонувати і відповідні підходи до характеристики здоров'я як соціальної категорії. Здоров'я як соціальну категорію у широкому значенні можна розглядати в контексті його суспільної зумовленості, опосередкованості широким спектром суспільних чинників – економічних, політичних, правових, ідеологічних тощо.

Здоров'я як соціальну категорію у широкому розумінні характеризує і відомий російський соціальний гігієніст, соціолог медицини Ю.П. Лісцин: «Людина живе у суспільстві, її здоров'я залежить не тільки від її вроджених, успадкованих і закріплених рис, а передусім від суспільних відносин і соціальних умов, які врешті-решт визначаються характером суспільства» [5].

Найбільш повно сутність соціальної цінності здоров'я сформулювали В.В. Канеп, Г.І. Цареградцев і Б.І. Ольшанський: «Здоров'я – це не тільки одна з необхідних передумов щастя людини, його всебічного, гармонійного розвитку. Воно є не тільки однією з умов досягнення людиною максимальних успіхів у галузі освіти, професійної підготовки, продуктивності праці, оптимістичного і життєстверджуючого ставлення до усього, що відбувається. Здоров'я – це також важливий показник і чутливий індикатор благополуччя народу».

Розмежують різні рівні прояву соціального аспекту здоров'я: загальносоціальний (соціетальний), груповий і індивідуальний.

Перший рівень – загальносоціальний (соціетальний) – характеризує стан здоров'я населення загалом і виявляє цілісну систему матеріальних та духовних відносин, які існують у суспільстві. Сюди можна віднести також рівень здоров'я країн і рівень здоров'я всього світу.

Другий – групове здоров'я, зумовлене специфікою життєдіяльності людей даного трудового чи сімейного колективу та безпосереднього оточення, в якому перебувають його члени. Саме в найближчому оточенні відбувається позитивний і негативний вплив на здоров'я. Зважаючи на те, що переважну більшість людей взаємодіє з різними сферами виробництва, послуг, науки, культури, соціальних інституцій і тим самим впливає на здоров'я працівників. Важливим є теж вплив стресових ситуацій.

Третій – індивідуальний рівень здоров'я, який сформовано як в умовах всього суспільства та групи, так і на основі фізіологічних і психічних особливостей індивіда та неповторного способу життя, який веде кожна людина.

Індивідуальне здоров'я абсолютна і непересічна цінність, яка перебуває на найвищому шаблі ієрархічної шкали цінностей, а також у системі таких філософських категорій людського буття, як інтереси та ідеали, гармонія, зміст і щастя життя, творча праця, програма та ритм життєдіяльності. Кожен фахівець, кожен член суспільства повинен мати знання про здоров'я як біологічну, духовну, соціальну категорію з метою можливого проведення оцінки та аналізу свого здоров'я, з одного боку, та вирішення поточних і перспективних завдань щодо охорони та зміцнення суспільного здоров'я – з іншого. Всі ці рівні взаємозв'язані. Здоров'я країни таким чином визначає здоров'я світу. Отже, кожна людина несе повну частку особистої відповідальності за здоров'я всього людства, а все людство певною мірою відповідальне за здоров'я кожної людини.

Розглядаючи соціальні наслідки рівня здоров'я населення на сучасному етапі необхідно враховувати незворотні втрати майбутніх поколінь, що обумовлені недооцінкою фактора здоров'я сьогодні. Відповідно до зазначеного,

надзвичайно важливо розглядати здоров'я як явище з чітко вираженими часовими зв'язками і наслідками.

Таким чином, здоров'я нації необхідно визначати як інтегрований вираз динамічної сукупності індивідуальних рівнів здоров'я всіх членів спільноти.

Важливе значення має поняття групового здоров'я, що пов'язано з практичними завданнями управління станом здоров'я різних груп населення. Під поняттям групового здоров'я слід розуміти медико-соціальну категорію, яка характеризується ступенем різниці статистичних показників громадського здоров'я з аналогічними показниками в групі, що визначена за віковими, статевими, професійними ознаками, територією проживання або специфічними соціальними факторами.

На нашу думку, цілком припустимо використовувати з метою оцінки здоров'я такі демографічні показники, як смертність, дитяча смертність і середня очікувана тривалість життя, тому що демографічні показники – це ще і дуже місткі інтегратори, що характеризують процес розвитку. Також враховуються показники фізичного розвитку, інвалідності, захворюваності та хворобливості, враженості окремими хворобами (туберкульоз, серцево-судинні, шлунково-кишкові, алергійні, онкологічні захворювання та інше). Як показники стану здоров'я працюючих, найчастіше використовують захворюваність з тимчасовою втратою працездатності. Фактичне індивідуальне здоров'я оцінюється як стан організму людини, при якому він здатний повноцінно і без шкоди для себе виконувати свої біологічні і соціальні функції. Для людини, залежно від віку, соціальні функції представлені навчанням, трудовою діяльністю і, нарешті, можливістю самостійно забезпечувати своє існування в побутовому плані, тобто обходитись без сторонньої допомоги в побуті. Про стан індивідуального здоров'я людини роблять висновок за даними антропометрії (вимір розмірів тіла – зріст стоячи, окружність грудної клітки, маса тіла та інші), результатами дослідження деяких фізіологічних показників, оцінка яких проводиться з урахуванням віку, статі, географічних, кліматичних та інших параметрів.

Здоров'я людини не можна розглядати як щось незалежне, автономне. Залежить воно від багатьох факторів: кліматичних умов, стану навколишнього середовища, забезпечення продуктами харчування та їх цінності, соціально-економічних умов, а також станом медицини, а отже, є результатом впливу природних, антропогенних та соціальних факторів. Здоров'я є своєрідним дзеркалом соціально-економічного, екологічного, демографічного і санітарно-гігієнічного благополуччя країни, одним із соціальних індикаторів суспільного прогресу, важливим чинником, який впливає на якість та ефективність трудових ресурсів. Розрізняють етіологічні, тобто причинні фактори, які безпосередньо обумовлюють розвиток і вираження патологічного процесу (хвороби), і фактори ризику, які не є причиною захворювання, але сприяють, посилюють дію етіологічних факторів. Наприклад, збудники інфекційних хвороб, токсичні речовини, вібрація є причиною певних захворювань – грипу, туберкульозу, отруєння ртуттю, вібраційної хвороби, а зайва маса тіла, паління, малорухливий спосіб життя можуть як збільшити ймовірність захворювань

(гіпертонія, ішемічна хвороба серця тощо), тобто впливати на частоту захворювань серцево-судинної системи, так і негативно впливати на їх перебіг, робити менш сприятливий прогноз цих та інших захворювань, які обумовлені дією етіологічних факторів. Так, алкоголь може служити фактором ризику, який посилює несприятливу дію хімічних речовин, що діють на нервову систему, а паління – на речовини, які вражають переважно легені та дихальні шляхи. Неповноцінне харчування (обмаль білків, вітамінів тощо) може служити етіологічним фактором аліментарних розладів і фактором ризику інтоксикацій важкими металами або радіаційного ураження осіб, які стикаються з ними.

Ці фактори досить численні, умовно їх можна поділити на ендо- та екзогенні; керовані та некеровані. До ендогенних керованих факторів можна віднести артеріальну гіпертензію, дисліпідозу, дисменорею. До некерованих ендогенних – вік, стать, спадковість.

До екзогенних керованих факторів відносять стан довкілля, спосіб життя, хиби медицини. До екзогенних некерованих – клімат, природні умови.

Сьогодні проблема загрози здоров'ю розглядається світовою спільнотою як сьома додаткова до шести раніш визначених загроз планетарного масштабу (загроза світової війни, екологічні катаклізми, контрасти в економічних рівнях країн планети, демографічна загроза, нестача ресурсів планети, наслідки науково-технічної революції науко- і техногенного походження).

Необхідно зауважити, що феномен здоров'я людини протягом всієї історії розвитку людства привертав увагу багатьох дослідників, котрі напрацювали велику кількість різноманітних характеристик цього явища. Науковці використовують багато визначень і показників різного змісту, які висвітлюють різні аспекти феномена здоров'я (профілі здоров'я, його рівні, складові тощо). Сучасні дослідження феномена здоров'я людини виявили обмеженість суто медичного підходу, що визначає здоров'я як відсутність хвороби. Поширеність ще й до цього часу подібного визначення пояснюється тим, що тривалий час воно також вживалося й у практичній медицині.

Але за сучасними уявленнями здоров'я вже не розглядається як суто медична проблема. Більше того, комплекс медичних питань становить лише малу частину феномена здоров'я. Так, узагальнені підсумки досліджень залежності здоров'я людини від різних чинників переконують, що стан системи охорони здоров'я обумовлює в середньому лише близько 10% всього комплексу впливів. Решта 90% припадає на екологію (близько 20%), спадковість (близько 20%) і найбільше – на умови і спосіб життя (майже 50%). Тобто, суто медичний аспект не є головним серед різноманітності впливів на здоров'я людини, а отже, медичне визначення здоров'я як відсутність хвороби не відповідає життєвим реаліям. Сучасна наука свідчить, що здоров'я людини є складним феноменом глобального значення, котрий може розглядатися як філософська, соціальна, економічна, біологічна, медична категорії, як об'єкт споживання, внесення капіталу, як індивідуальна і суспільна цінність, явище системного характеру, динамічне, постійно взаємодіюче з оточуючим середовищем, що, у свою чергу, постійно змінюється. Виходячи з цього, зрозуміло, як складно визначити здоров'я у повному обсязі, якщо це взагалі

можливо - історія розвитку науки про здоров'я налічує близько восьми десятків різноманітних визначень.

Висновки:

1. Проблема здоров'я в широкому його розумінні як в особистому, так й у суспільному вимірі набула в наш час загальнопланетарного значення і розглядається як така, що становить небезпеку подальшому розвитку людства.

2. Найбільш ефективний спосіб втілення світоглядних цінностей здоров'я в свідомість населення – це ініціація з боку органів державної влади і місцевого самоврядування різноманітних локальних проектів, обмежених місцевими масштабами, зокрема масштабами первинних адміністративно-територіальних структур і окремих організацій. Такі проекти, якщо вони розроблені і впроваджуються з урахуванням основних положень теорії і практики формування здорового способу життя, можуть бути достатньо ефективними, незважаючи на певну нестачу ресурсів, що має місце сьогодні в Україні.

Література:

1. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере // Начало и вечность жизни. – М.: Сов. – Россия, – 1989. С. 12-18.

2. Апанасенко Г.Л. Эволюция биоэнергетики и здоровье человека. - СПб.: МПН "Петрополис", 1992. – 98 с.

3. Здоровье-21: Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ: Введение // Европейская серия по достижению здоровья для всех. - 1998. №5. - Копенгаген.: ВОЗ (ЕРБ). – С. 5-12.

4. Здоровье для всех к 2000 году // Материалы ВООЗ при ООН, 1995. – 9 с.

5. Лалонд М., Новый взгляд на стан здоров'я канадців. - Оттава: Мін-во охорони здоров'я і добробуту Канади, 1974. – 27 с.

6. Лісіцин Ю.П. Спосіб життя і здоров'я населення. - М., 1982. – 87 с.

7. Піндер Л. Новый взгляд на структуру: Вивчення становища щодо розвитку політики пропагування здоров'я в Канаді // Пропагування здоров'я: – Т. 3, №2. 1988. – С. 205-212. Вид-во Оксфорд. ун-ту.

8. Benzval M. ex cex. Tacking inequalities in health - an agenda for action. - London: King's Fund, 1995. – 34 p.

9. Dahlgren G., Whitehead M. Policies and strategies to promote social equity in health. - Stockholm: Institute for Future Studies, 1991. – P. 34-38.

10. Economic survey of Europe 1998. - Женева: Европ. економ. комиссия ООН, 1998.– 23 с.

11. Goodstadt, M.S. (1995). Health promotion and the bottom line: What works? Health communication. – P. 65-68.

12. Kehrer B., Wolin C.M. Impact of income maintenance on low birth weight: evidence from the Gary experiment // Journal of Human Resources – 1979. – №14(4). – P. 434-462.

13. Rootman I., Goodstadt M., Potvin L., & Springett J. A framework for health promotion evaluation, 1996. – P. 23-45.

14. Stocols D., Pelletier K. R., Fieldings J.E. Integration of medical care and worse health promotion. - JAMA, – 1995; 273:1136-42.

ЗДОРОВ'ЯЯ КАК СИСТЕМНАЯ КАТЕГОРИЯ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

Рушак Л.В., Серела И.К., Рушак Д.О., Гулько В.М.

Резюме. В статье рассмотрены аспекты здоровья как системной категории социального развития государства. Определенные понятия и современные концепции здоровья, проанализированы факторы, которые формируют повышение запросов общества на здоровье в условиях прогрессирующих изменений характера труда, истощения трудовых ресурсов и растущих требований к профессиональной подготовке.

Ключевые слова: здоровье, общество, системная категория.

HEALTH AS SYSTEM CATEGORY OF SOCIAL DEVELOPMENT OF THE STATE

L.Ruschak, I.Sereda, D.Ruschak, V.Gul'ko

Resume. In the article the aspects of health are considered as a system category of social development of the state. The defined notions and modern conceptions of health, factors, that form increase of queries of society on a health in the conditions of making progress changes of character of labour, exhaustion of labour resources and growing requirements to professional preparation, are analysed.

Keywords: health, society, system category.

УДК 614.2

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ КИЇВСЬКОГО МІСЬКОГО ЦЕНТРУ МЕДИКО-СОЦІАЛЬНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Павловська Р.О., Чернявський В.А., Діденко Л.В., Голікова О.С.

**Київський міський центр медико-соціальної експертизи
Центральна військово-лікарська комісія**

Резюме. В статті розглянуті питання щодо структури та основних показників роботи Київського міського центру медико-соціальної експертизи.

Ключові слова: захворюваність, інвалідність, медико-соціальна експертиза.

Вступ. Незважаючи на складне соціально-економічне становище в державі урядом приймаються заходи щодо надання відновного лікування, медичної та соціально-трудової реабілітації, навчання інвалідів, розвитку протезних центрів, забезпечення транспортом з ручним керуванням.

Відповідно до "Закону України про статус ветеранів війни і гарантії їх соціального захисту" від 1993 р. з доповненнями посилена увага до запитів і потреб інвалідів й учасників Вітчизняної війни, воїнів-інтернаціоналістів, бувших партизан, жителів блокадного Ленінграда й т.д.

Певну роботу з виконання "Конституції України" про соціальну захищеність інвалідів ведуть медико-експертні комісії Міністерства охорони здоров'я України.

Попередження і зниження захворюваності та первинної інвалідності, реабілітації інвалідів, поліпшення якості медико-соціальної експертизи є основними завданнями, на виконання яких працює МСЕК і лікувально-профілактичні заклади м. Києва.